

PREMIÄR PÅ HIPP 26 SEPTEMBER 2009

INSPIRATIONSMATERIAL

HÄXJAKTEN

AV ARTHUR MILLER

**MALMÖ
STADSTEATER**

040-20 86 10 MALMOSTADSTEATER.SE

Det här är ett inspirationsmaterial som bygger på teman ur pjäsen *Häxjakten* av Arthur Miller. Här hittar du också diskussionsfrågor och tips på litteratur, artiklar, filmer och hemsidor. Du kan använda inspirationsmaterialet antingen inför eller efter teaterbesöket.

Har du tips, idéer eller funderingar kring våra inspirationsmaterial?

Kontakta Carin Hebelius på carin.hebelius@malmostadsteater.se

VAD HANDLAR PJÄSEN OM?

I en by där invånarna lever i en hårt hållen ultrareligiös sekt utbryter kaos. Några tonårsflickor har en natt dansat nakna i skogen. Pastorn i församlingen har sett dem, och nu är några av flickorna sjuka och paralyserade.

Rykten tar fart; de onda makterna har säkert tagit sig in i gemenskapen och i ett alltmer uppskruvat tonläge pekas djävulens medhjälpare ut. Enligt angivarna, framför allt de unga flickorna, visar de sig finnas överallt i församlingen. En expert på exorcism tillkallas och en domstol tillsätts. Processen går allt snabbare och dödsdomarna mot de utpekade blir fler och fler. Ondskan kan dölja sig där man minst anar det...

Lite om de viktigaste rollfigurerna:

Pastor John Hale

Expert på demoni, häxeri och onda krafter. Han tillkallas för att lösa problemet, men hans insats blir inte den förväntade. Efterhand som processen accelererar inser han att församlingens fundamentalism, privata hämndkänslor och masspsykos ligger bakom hysterin. Han går från att vara rättänkande till att bli skeptiker, men slutar som en förvirrad bruten man som inte längre kan tro på något.

John Proctor

John ställs inför ett dilemma. Om han ska kunna rädda sin hustru undan dödsdom måste han erkänna vad som är orsaken till Abigails anklagelse mot hustrun, det vill säga hans egen otrohet. När han väl gör detta blir han själv anklagad för samröre med djävulen.

Abigail Williams

Hon är en ung tjej som har arbetat hos församlingsmedlemmen John Proctor. Under den tiden har hon inlett ett sexuellt förhållande med honom och hans hustru slänger ut henne. När ryktena om demoni tar fart pekar Abigail ut Proctors hustru som häxa. Samtidigt har hon i förtroende berättat för Proctor att flickornas "sjukdom" bara är rädsla efter att de avslöjats vid den nattliga dansen. Processen rullar emellertid på och Abigail måste hålla fast vid sin anklagelse för att rädda sig själv.

Domaren Danforth

Danforth fastnar också i fundamentalismens ekorrhjul. Om han skulle tvivla på angiveriet och stoppa avrättningarna skulle det bli tydligt att processen från början varit ett utslag av hysteri och masspsykos. Därmed skulle han också erkänna att han som domstolens högste ansvarige haft fel.

DISKUTERA

Prata om de olika karaktärerna i pjäsen.
Hur tycker du att de utvecklas?
Finns det goda respektive onda karaktärer?

ARTHUR MILLER OCH BAKGRUNDEN TILL PJÄSEN

–Jag ber er, hejda er här innan ännu en människa blir oskyldigt dömd.

(Pastor Hale)

PJÄSENS TILLKOMST

En del pjäser har en tillkomsthistoria som är knuten till en konkret tid eller situation. *Häxjakten* (*The Crucible*) av Arthur Miller är i allra högsta grad en sådan. Den politiska situationen i USA i början av 50-talet var minst sagt tillspetsad och dramatisk. Sedan några år pågick en politisk jakt på allt som luktade vänstersympatier. Jakten drevs framför allt av senatorm Joseph McCarthy och HUAC, House Un-American Activities Committee, ett utskott i representanthuset, vars uppdrag var att undersöka oamerikansk verksamhet. En del av orsaken till den uppskrivade temperaturen var naturligtvis kalla kriget samt att Koreakriget samtidigt pågick.

En avgörande faktor för Miller var konflikten kring ett filmanusutkast – *The Hook* – som han skrev 1950. Manusets handlade om korruption inom hamnarbetarnas fackföreningsrörelse. Filmbolaget Columbia Pictures krävde att bovarna i filmen skulle vara kommunister, inte bara korruperade fackpampar och gangsterbossar, men Miller vägrade. I självbiografien *Tidskurvor* (*Timebends*) beskriver Miller hur FBI uppfattade manusets som direkt farligt, nästan som landsförräderi.

Idén till *The Hook* kom senare att bli filmen *Storstadshamn* (*On the Waterfront*), dock med andra manusförfattare. Miller erbjöds att skriva manus, men tackade nej. En orsak var förmodligen ilska över att han redan blivit avfärdad, men dessutom skulle Elia Kazan – som under kommunistjakten varit aktiv som angivare och pekare till en stor mängd filmarbetare – regissera.

Men det var en betydligt äldre händelse som gav Arthur Miller själva handlingsförloppet till *Häxjakten*, nämligen häxprocessen i byn Salem i Massachusetts 1692. Episoden var inte okänd i amerikansk historia men den kom att uppmärksammas genom boken *The Devil in Massachusetts* av Marion Starkey, som publicerades 1949. Miller läste boken och såg omedelbart parallellerna till det som pågick i hans egen närhet. I självbiografien skriver han: "...hur än förhören i Washington var beskaffade så såg jag att de på djupet och även öppet var rituellt betonade. När det kom till kritan så visste kommittén på förhand vad den ville ha ut av det istämde vittnet: namnen på vederbörandes kamrater i kommunistiska partiet."

1952 reste Miller till Salem för att gräva djupare i det historiska materialet. Rättegångsprotokollen från 1692 fanns tillgängliga och efter en tids arbete hade han löst knuten med att förvandla det dokumentära skeendet till ett dramatiskt förlopp.

URPREMIÄREN

Efter en "provpremiär" i Delaware hade *Häxjakten* premiär på Martin Beck Theatre i New York i januari 1953. Föreställningen möttes med misstänksamhet, men efter avrättningen av de spiondömda makarna Rosenberg – vilken betraktats som en rättsskandal – fick flera i ensemblen ny energi. Den politiska betydelsen i *Häxjakten* blev ännu mer uppenbar när pjäsen 1953 spelades i Bryssel. Miller planerade att resa dit men nekades pass från de amerikanska myndigheterna.

Två år senare – när jakten på vänsterspöket minskat och det politiska klimatet var något annorlunda – producerades en ny föreställning i New York. Denna kom att gå i två år.

Häxjakten var tidig i Malmö. I januari 1954 – ett år efter urpremiären – hade den Sverigepremiär på Intiman på Malmö Stadsteater under titeln *Smältdegeln* – som är en direktöversättning av originaltiteln *The Crucible*. 1978 var det åter dags, även denna gång på Intiman.

TOLKNINGAR

När det gäller tolkning av *Häxjakten* är det tydligt hur det mycket specifika också kan bli allmängiltigt. Pjäsen skapades i en konkret politisk situation men är möjlig att applicera varhelst fundamentalism, masspsykos och angiveri dyker upp. Mekanismerna kan visa sig på arbetsplatsen, i skolan eller i föreningen. Associationerna kan naturligtvis också gå till utrensningarna i Stalins Sovjet på 30-talet, Nazi-tiden i Tyskland, tillvaron bakom den östeuropeiska järnridån, Pol Pot-väldet i Kambodja – där rättegångarna mot torterarna först nu inletts – vår tids sektväsende och nyandlighet, Bush-regimens förhållningssätt under "kriget mot terrorismen" och vår tids militanta rörelser där religion, tradition och politik blandas samman till en paranoid soppa.

Stellan Larsson, dramaturg

Arthur Miller (1915–2005) var född och uppvuxen i Brooklyn, New York. Han började skriva dramatik under sina universitetsår och fick sitt genombrott med *All My Sons* (*Alla mina söner*) 1947, som hade Sverigepremiär på Dramaten redan samma år. 1949 vann han Pulitzerpriset och tre Tonystatyer för sin succépjäs *Death of a Salesman* (*En handelsresandes död*). Arthur Miller är en av USA:s mest erkända dramatiker och var starkt socialt och politiskt engagerad. Hans pjäser kännetecknas av besk samhällskritik och psykologisk realism. Arthur Miller var en av många konstnärer som utsattes för "kommunistjakten" i 1950-talets USA. I *The Crucible* (*Häxjakten*) från 1953 riktar han stark kritik mot senator McCarthy och hans jakt på kommunister och vänstersympatisörer. Arthur Miller är också känd för sitt äktenskap med filmstjärnan Marilyn Monroe 1956–1961, och skrev manus till hennes sista film *The Misfits*.

Häxprocesser de rättegångar där – framför allt – kvinnor i den kristna världen anklagades för häxeri och samröre med Satan. De första processerna hölls på 1200-talet, men det var först efter år 1487 som de fick en epidemisk karaktär. Det året gav dåvarande påven sin välsignelse till häxbränning, samtidigt som två tyska inkvisitörer gav ut boken *Malleus maleficarum* (Häxhammaren) – en bruksanvisning i häxjakt. Processerna klingade av i sekelskiftet 1600/1700.

Det totala antalet offer i häxprocesserna uppskattas till mellan 40 000 och 100 000 människor. De länder som drabbades värst var Tyskland, Schweiz, England, Skottland och Frankrike. I Sverige avrättades omkring fyrahundra personer mellan 1492 och 1704. Av dessa runt 300 människor mellan åren 1668 och 1676.

De engelska kolonierna i Nordamerika var i stort sett förskonade från häxysterin. De mest kända rättegångarna var de i Salem, Massachusetts, 1692. Anklagelser från i synnerhet två flickor – Abigail Williams och Betty Parris – kom att kosta runt 25 människor livet, samtidigt som ett tjugotal fängslades.

Joseph McCarthy (1908–1957) republikansk senator mellan 1947 och 1957. Under sina år i senaten gjorde han sig känd för aggressiva kampanjer mot misstänkta kommunister, som han ansåg hade infiltrerat den amerikanska administrationen.

McCarthy blev internationellt känd när han i ett tal 1950 hävdade att han hade en lista på kommunister i utrikesdepartementet. Ingen fick dock någonsin läsa listan och han lyckades aldrig bevisa ett enda fall.

Hans kampanjer har jämförts med häxjakt, och det amerikanska samhället kom under de här åren att präglas av angiveri, misstänksamhet och rädsla. Många personer inom politiken, militären, massmedia och nöjesindustrin tvingades lämna sina arbeten på grund av McCarthys kampanjer.

Efter att McCarthys hårda metoder uppmärksammats i en TV-sänd senatsundersökning 1954, antog senaten med stor majoritet i december samma år en fördömanderesolution mot honom.

ENSAM FLYDDE JAG FRÅN GRUPPSJÄLENS DEMON

DISKUTERA

Anders Haag berättar i sin text om hur han levde med Hare Krishnarörelsen. Finns det fördelar med att leva i en sekt, eller bara nackdelar?

Tror du att alla människor kan gå med i en sekt/rörelse?

Hur är det att "tro"? Vad händer med ens personlighet?

Vad känner du till för sekter/rörelser? Har du kommit i kontakt med någon?

Oron virvlade som höstlöv genom församlingen. Kroppar skruvade sig, blickar irrade och huvuden duckade. Ett hotande mörker tycktes minska synfältet.

Församlingen, som var min församling, mitt hem och min familj sedan flera år tillbaka, var utsatt för svåra prövningar. Den var del av en internationell nyreligiös rörelse, Hare Krishna. Samtidigt som trycket utifrån var hårt – "sekten" var illa omtyckt – skapade allt fler uppdagade skandaler en intern kris.

Det var 1980-tal och här var jag, en ung svensk man med rakat huvud och tunna orangefärgade indiska kläder. Tillsammans med ett hundratal andra bodde jag på rörelsens svenska huvudkvarter, en herrgård söder om Stockholm. Vid det här tillfället satt vi alla instuvade i centrats tempelrum och lyssnade på vår guru. Han höll ett rungande tal som gick ut på att om vi hade börjat tvivla på rörelsen, dess ledare och vårt engagemang, så berodde det på att vi var utsatta för telepatiske styrning från ryska demoner.

Vad skulle jag tro? Egentligen borde jag lita på min guru, min andliga guide, Han var en auktoritet. Skrifterna var också en auktoritet. Där förekom demoner, och eftersom Hare Krishna var en fundamentalistisk rörelse kunde man inte blunda för deras existens eller tolka dem blott symboliskt. De var lika reella som trägolvet jag satt på. Fast jag tvivlade. Det hade jag gjort en längre tid. Plågsamma tvivel, som gav mig ångest. Skrämmande nog hade jag börjat få svårt

att tänka utanför de ramar som lärans logik satte. Isolering från omvärlden och ett gruppklimat som motstod kritik gjorde att mina tankar gick rundgång.

Efter "demontalet" såg jag mig förgäves om efter någon själsfrände. Oron, rädslan, fanns hos alla, men den trycktes ned och gav upphov till att vi bevakade varandra och anpassade oss mer än vanligt. Den tidigare varma och själsligt befriande gemenskapen hade blivit kall och förtryckande.

Gruppen är större än summan av individerna

För hundra år sedan hävdade den franske tänkaren Gustave Le Bon att det i en folkmassa kan hända att individerna "utplånas", detta oberoende av vilka vi är. I vissa situationer uppstår ur massan av individer en kollektiv själ, en gruppsjäl, som liksom hypnotiserar medlemmarna och tar över.

Personlighetspsykologins grundare, Floyd Henry Allport, reagerade mot den populära föreställningen om en gruppsjäl och menade att den var ovetenskaplig. Nervsystem är något som individer har, men folksamlingar har inget nervsystem, skrev han.

Sanningen ligger någonstans mitt emellan. Senare forskning visar att likriktning är något som uppstår i alla grupper, vare sig gruppen består av två eller 20 eller 200 000 medlemmar. Likriktningen ökar med styrkan i den riktningsgi-

vande kraften, med närheten mellan medlemmarna och ju fler i gruppen som "tror" på saken.

I Sverige finns hundratals religiöst och politiskt avvikande grupper, kriminella gäng, hårdföra mc-gäng och fotbollshuliganer som kännetecknas av att de leds av en stark auktoritet (en ledare och/eller en lära/ideal). Gemenskapen är tät och genom att bli en del av gruppen har man också accepterat tron/idealen. Därigenom är likriktningen i sådana grupper betydligt större än i exempelvis en arbetsgrupp.

Social påverkan starkare än vi tror

Att förstå hur dynamiken fungerar i sådana här grupper är viktigt, både för den som står utanför och vill påverka på ett positivt sätt och för den som är medlem. Det är en anledning till att se Arthur Millers *Häxjakten*, eftersom den är ett slags studie i de obehagliga processer som kan sättas igång i slutna idealistiskt styrda gemenskaper då rädslan får makten. Men den har en vidare betydelse än så. Miller skrev den då det i USA rådde en paranoid häxjakt på kommunister. Hans författarkollega Arthur Koestler hade något decennium tidigare beskrivit de fruktansvärda utrensningssprocesser som skedde inom den kommunistiska världen. Vilka vridna övergrepp som gjordes i nazismens och fascismens namn är vi alla väl medvetna om. Och i dag ser vi samma galenskap uppstå inom ter-

roristgrupper och även i jakten på terrorister.

Vårt individualistiska tidevarv är också massornas tid. Ett enhetligt utbildningsväsende och en enhetlig medievärld styr mycket att det vi borde veta och tycka. Avsaknaden av gamla gemenskaper gör oss ensamma och det är lätt att fly till givna identiteter, att göra den grej som alla andra inom samma grupp gör, eller att fly till ännu mer begränsande men trygghetsgivande grupper.

Både min egen sekterfarenhet och forskningen visar att det är möjligt att stå emot stark social påverkan – en gnista av individualitet och vilja finns alltid kvar. Likt John Hale i Millers *Häxjakten* reste jag mig till slut. Fast min protest bestod i att jag lämnade rörelsen. Att stanna kvar och höja min röst mot massan och mot auktoriteten hade krävt en man med större mod och högre moralisk resning än vad jag besatt.

Anders Haag

Anders Haag är journalist på Svenska Dagbladets Idagredaktion och författare till boken *Att vinna en tro och förlora sig själv – Om livet i sekter och karismatiska grupper* (Natur och Kultur, 2009)

TONÅRINGARS VÄRLD

– Vi dansade bara, och när morbror plötsligt kom rusande så blev Betty rädd och svimmade. Det är allt.

(Abigail)

Tonårsflickorna i pjäsen har träffats i skogen för att leka och experimentera för att få kontakt med andar. Flickorna lever i en mycket sluten värld där det mesta är förbjudet. Inte minst sex.

I tonåren går människan från att vara barn till att bli vuxen. Man ska " hitta sig själv" och bli självständig. Dessutom förändras kroppen och man upptäcker sexualiteten. Det kan självklart vara en jobbig tid, både för tonåringen och föräldrarna. Det blir naturligt att ta avstånd från föräldrarna och försöka skapa en stark social tillhörighet utanför familjen. Kompisar blir viktigare än någonsin.

DISKUTERA

Är det viktigt att passa in? Vad händer om någon är annorlunda? Är det okej eller stör man sig på den personen?

Att testa gränser tillhör tonåren. Hur långt kan man gå? Är det t ex accepterat att lägga ut lättklädda/nakenbilder av sig själv på nätet, t ex i sin bilddagbok?

I pjäsen träffas flickorna för att dansa och framkalla andar. Brukar du och dina kompisar testa övernaturliga lekar, t ex "anden i glaset"? I så fall, känns det som lek eller på allvar?

MASSPSYKOS

– Vi kommer att borra i er själ tills er ärlighet är bevisad. Vill någon av er ändra ståndpunkt nu, eller ska jag behöva ansätta er med frågor?

(Danforth)

"Masspsykos är en typ av påverkan på en grupp eller massa av människor. När omdömet och kritikförmågan sätts ur spel kan man tala om masspsykos. Påverkan syftar till att ändra människors åsikter, attityder eller beteende och är mer känslomässig än saklig. Diktatorer brukar utnyttja masspåverkan i samband med parader och massmöten, där starkt förenklade budskap skall trummas in." (NE)

DISKUTERA

Vi vet inte riktigt om flickorna i pjäsen ljuger eller verkligen är besatta av demoner. Kanske har deras lögn blivit så verkliga för dem att de nu tror på dem. Har du någon gång upplevt att en händelse som inte är sann blivit så dramatiserad och förstörd att den till slut blivit en sanning? Till exempel att ett rykte om någon blivit en sanning trots att det bara är påhitt.

Om man föreställer sig att de anklagade i pjäsen anklagas för pedofili, kan man då lättare förstå sektmedlemmarnas rädsla?

TIPS PÅ LITTERATUR

Ankarloo, Bengt, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, 1971.

Bergstrand, Göran, *Inte bara Knutby – drömmen om det fullkomliga*, Natur & Kultur, 2007.

Guillou, Jan. *Häxornas försvarare: ett historiskt reportage*, Piratförlaget, 2002.

Haag, Anders, *Att vinna en tro och förlora sig själv – om livet i sekter och karismatiska grupper*, Natur & Kultur, 2009.

Koestler, Arthur, *Janus*, 1978.

Kärfve, Eva, *Den stora ondskan i Valais*, 1992.

Nylund, Karl-Erik, *Att leka med elden – sekternas värld*, Sellin & Partner, 2004.

Pettersson, Henrik, *Jehåvasjäveln*, Bonnier Pocket, 2009.

Schön, Ebbe, *Häxor och trolldom*, 1991.

Sturesson, Margaretha, *Om det så skulle kosta mig livet*, Libris förlag, 2009.

Svenhard, Harriet (red.), *Manipulering pågår – avslöjande erfarenheter från tidigare sektmedlemmar*, Verbum förlag, 2004.

TIPS PÅ ARTIKLAR

"Sex och sekter hör ihop", i *Dagens Nyheter* 040201, tinyurl.com/ks7csc

"Scientologernas psykbryt", i *Helsingborgs Dagblad* 090722, tinyurl.com/msuff5

"Teokratins återkomst i Europa", i *Svenska Dagbladet* 090817, tinyurl.com/oyq3nm

Sydsvenskan granskar Scientologikyrkan, temaartiklar i *Sydsvenskan* tinyurl.com/m5nfrh

TIPS PÅ FILM OCH TV

A Perfect World, regi Clint Eastwood, 1993.

The Crucible, regi Nicholas Hytner, 1996.

Holy Smoke, regi Jane Campion, 1999.

The Blair Witch Project, regi Daniel Myrick och Eduardo Sánchez, 1999.

Häxornas tid, dokumentär TV4, 2005

Jonestown: The Life and Death of Peoples Temple, regi: Stanley Nelson, dokumentär 2006.

TIPS PÅ WEBBEN

Arthur Miller en.wikipedia.org/wiki/Arthur_Miller

Liv i frihet livifrihet.nu

Sektinfo – saklig och kritisk granskning sektinfo.se

Fjortisakuten tinyurl.com/13gsgv

Lunarstorm lunarstorm.se

Bilddagboken bilddagboken.se

